

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

Logotherapy and Migration: A Study on the Novel of Older Brother

Hıdır APAK

Doç.Dr. Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Mardin Artuklu Üniversitesi
Associate Professor, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work,
Mardin Artuklu University
hidirapak@artuklu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2330-3093>

Erkan KALEM

Dr., Verba Mea Varoluşçu Psikoloji
erkankalem@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0002-8937-9226>

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 8 Eylül 2023 / 8 September 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 8 Aralık 2023 / 8 December 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 Aralık 2023 / 29 December 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: Aralık / December

Cite as/Atıf:

Apak, H. ve Kalem, E. (2023). Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 8 (2), 192-209. DOI: 10.46628/itbhssj.1357122

Apak, H. ve Kalem, E. (2023). Logotherapy and Migration: A Study on the Novel of Older Brother. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 8 (2), 192-209. DOI: 10.46628/itbhssj.1357122

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Mardin Artuklu Üniversitesi / Mardin Artuklu Üniversitesi

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hıdır Apak ve Erkan Kalem).

Copyright&License/Telif Hakkı&Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

Öz

Mülteci olma durumu, travmatik yaşantıları beraberinde getirebilmektedir. Mültecilerin travma yaşamaları ve bu durumdan nasıl anlam çıkardıklarını anlamak önemlidir. Göç gibi var olamama ve travmatik deneyimlere anlam verme, logoterapi yaklaşımının teorik çerçevesiyle örtüşmektedir. Sıkıntıya rağmen anlam bulma ve geliştirme yeteneği mülteci tecrübesiyle derinden bağlantılıdır. Bu çalışmanın amacı, Viktor Frankl'ın Varoluşçu Analiz ve Logoterapi yaklaşımı ve göç alan yazını çerçevesinde Mahir Güven'in Ağabey romanını incelemektir. Roman, her biri varoluşsal engellenme yaşamakta olan ve varoluşsal boşluğun yarattığı iç sıkıntılara kapılmış olan karakterlerin hikâyeleri etrafında örülmüştür. Çalışmada logoterapi, göç, anlam ve varoluş ilişkisi roman karakterleri üzerinden ele alınmıştır. Çalışma kapsamında başlıca roman karakterlerinin anlam arayışı, varoluşsal engellenme ve boşluk deneyimleri göç alan yazınının kavramları da kullanılarak betimlenmiştir. Sonuç olarak, göç deneyiminin doğurduğu içsel deneyimler ile logoterapinin kavramlarının uyduğu ve Ağabey romanının logoterapinin birçok kavramıyla ilişkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ağabey, göç, logoterapi, roman, varoluş.

Logotherapy and Migration: A Study on the Novel of Older Brother

Abstract

Being a refugee can bring traumatic experiences. It is important to understand that the refugees experience traumas and how they perceived such experiences. Giving meaning to non-existence and traumatic experiences, such as migration, coincides with the theoretical framework of the logotherapy approach. The ability to find and develop meaning despite the challenges is associated with the refugee's experiences. The aim of this study is to examine the novel of Older Brother written by Mahir Güven within the framework of Viktor Frankl's Existential Analysis, Logotherapy approach and literature regarding migration. The novel was written around the stories of the characters, each of whom was experiencing existential frustration and distress created by the existential vacuum. In the study, the relationship between logotherapy, migration, meaning and existence was discussed based on the characters of the novel. Within the scope of the study, seeking for meaning, existential frustration and vacuum experiences of the main novel characters were described using the concepts of the migration literature. As a result, it has been seen that the concepts of logotherapy were coincide with the inner experiences created by the migration experiences, and the novel of Older Brother is related to many concepts of logotherapy.

Keywords: Older Brother, migration, logotherapy, novel, existence.

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

Giriş

Şu anki zaman diliminde, milyonlarca birey doğduğu, büyüdüğü ve belirli bir dönemi geçirdiği coğrafyadan zorunlu olarak ayrılmak durumunda kalmaktadır. Bu süreç, beraberinde çeşitli toplumsal problemleri getirerek, sosyal, kültürel, psikolojik ve psikososyal boyutlarda etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, göç olgusu, çağımızın en önemli toplumsal dinamiklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

İşkence, savaş ve diğer faktörler nedenleriyle yaşamları tehlikede olan, ülkelerini terk etmiş ve uluslararası koruma talebinde bulunmuş (Bartram ve ark., 2017) mülteciler ev sahibi ülkelere geldiklerinde, sık sık depresyon, anksiyete, travma sonrası stres ve diğer travma ile ilgili konular da dâhil olmak üzere çeşitli problemlerle karşı karşıya kalırlar (Macduff ve ark., 2011; Weinstein ve ark., 2016). Bu sorunların yanında ayrılık korkuları, keder, yeme ve uyku sorunları ve kimlik karmaşası gibi çeşitli duygusal ve davranışsal sorunlar da yaşamaktadırlar (Derluyn ve Broekaert, 2007).

Varoluşçuluğun kimlik duygusu, durumsal krizler, izolasyon duyguları, toplumsal beklentilerle başa çıkamama ve yaşamda anlam yaratmakta zorluk çekme gibi sorunlar yaşayan danışanların ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşıladığı ifade edilebilir. Bu durum da varoluşçu psikoloji ve analizin en uygun danışan gruplarından birinin mülteciler ve göç sonrası strese maruz kalanlar olabileceği söylenebilir (Basma ve Gibbons, 2016).

Zorunlu göç nedeniyle varoluşsal kaygıların hem soyut hem de somut tezahürleri oluşmaktadır. Ayrıca mülteciler ölüm ve tecritle karşı karşıya kalma durumlarıyla karşılaşabilmektedir. Göç süreci mültecilerin, yalnızca göç öncesi ve sonrası stres unsurlarıyla çalışmasını değil; aynı zamanda varoluşsal boşluk, ölüm, anlamsızlık, izolasyon ve özgürlük kaygılarıyla mücadele etmelerini getirmektedir. Basma ve Gibbons (2016) mültecileri anlamının bir yolu olarak varoluşsal bir çerçevenin kullanılmasının, mültecilerin kendine özgü ihtiyaçlarının daha iyi kavramsallaştırılmasını sağlayacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca varoluşsal kaygılar evrensel olsa ve herkes tarafından yaşansa da mültecileri çevreleyen kriz olayları bu kaygıların altını daha fazla çizmekte ve ön plana çıkarmaktadır.

Mülteciler hakkında az sayıda çalışma (Abbasi, 2019; Akhtar, 2018; Puvimanasinghe ve ark., 2014) varoluşçuluğu, logoterapi ekolünün anlam ve varoluş olgusunu incelemiştir. Bu çalışmanın önemi de literatüre katkı sağlamaktır. Ayrıca göçün bazı kavram ve görüşlerle analiz edilmesi, ruh sağlığı eğitimi alanların ve alan çalışanlarının kuramsal bilgilerini güçlendirmeleri de sağlayacaktır.

Mevcut literatür, anlam üretiminin travmanın etkilerinden kurtarılmada önemli bir etken olduğunu göstermektedir (Song, Min, Huh, ve Chae, 2016; Taşdemir Yiğitoğlu, Akbaş ve Çunkuş, 2021). Mülteci olmak, travmatik yaşantıları beraberinde getirmektedir (Bhugra ve Arya, 2005). Göç gibi kopuş, var olamama ve travmatik deneyimlere anlam vermek, logoterapi yaklaşımın teorik çerçevesiyle örtüşmektedir. Sıkıntıya rağmen anlam bulma ve geliştirme yeteneği mülteci tecrübesiyle derinden bağlantılı olabilmektedir.

Bu çalışma Mahir Güven'in *Ağabey* romanının analiz edildiği betimsel bir çalışmadır. Göçmenlik, kimlik, aidiyet gibi güncel tartışmaların 2011 sonrası yaşanan Suriye İç Savaşı'yla birlikte giderek yoğunlaştığı günümüzde *Ağabey* romanının karakterleri, okuyucuları bu tartışmaların öznesi olan insanların dünyasına taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı roman karakterleri üzerinden göç olgusunu logoterapinin anlam ve varoluş kavramları perspektifinden ortaya koyabilmektir. Mültecilerin nasıl anlam buldukları veya bulamadıkları sorusu, edebi bir metin üzerinde var olan diyaloglar aracılığı ile cevaplanmaya çalışılacaktır.

Alan yazını incelendiğinde roman, hikâye, masal, şiir, film, beste gibi sanat eserlerin, psikoterapi yaklaşımlarının bakış açısıyla irdelendiği çeşitli çalışmalardan söz edilebilir (Bilgili ve Voltan-Acar, 2017; Bilgin ve Sarıca, 2018; Haskan-Avcı ve Voltan-Acar, 2014; Tuna, 2013). Bu tür çalışmalar hem psikoloji literatürüne katkı sağlamakta hem de sanat eserlerinin farklı bir yönden değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Çalışmada ilk olarak mülteci olma ile logoterapi ekolünün anlam ve varoluş ilişkisi kurulmaya çalışılacaktır. Daha sonraki bölümde *Ağabey* romanı hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise *Ağabey* romanı betimsel analize tabi tutularak varoluşçu analiz ve logoterapi bağlamında irdelenecektir.

Mültecilik ve Logoterapi

Logoterapi yaklaşımı, insanı bir bütün olarak görmekte ve bu yönüyle indirgemeci ve tek yanlı yaklaşımlardan farklılaşmaktadır (Bahadır, 2011). Logoterapi yaklaşımının temelinde insanların karşılaştığı ve karşılaşacağı her durumun, anlamlar taşıdığı varsayımı yatar. Böylelikle bu yaklaşımın temel amacı insanlara bu anlamları bulmaları veya keşfetmeleri konusunda yardımcı olmaktır (Deurzen ve Baker, 2017).

Logoterapi yaklaşımı Viktor Frankl tarafından geliştirilmiştir. Bir psikiyatr olan Frankl, II. Dünya savaşı döneminde üç yıla yakın bir süre Nazi toplama kamplarında her an ölümle burun buruna yaşamıştır. Daha sonra yaşadıklarını *İnsanın Anlam Arayışı* adlı kitabında anlatmıştır. Bu kitap (2015) incelendiğinde, karşı karşıya kaldığı en acımasız durumlar ve yaşantılar içerisinde bile olumlu bir tavır takınarak, yaşamın bir anlam içerdiğini düşünmesi göze çarpmaktadır. Frankl'a (2015, s. 51) göre:

“Toplama kampında fiziksel ve zihinsel yaşamın olabildiğince ıllıklığe zorlanmasına karşın manevi yaşamın derinleşmesi olasıydı. Zengin bir entelektüel yaşama alışmış olan duyarlı insanlar daha çok acı çekmiş olabilirler ancak iç özlerinin maruz kaldığı hasar daha az olmuştur. Bu insanlar, çevrelerindeki dehşet verici dünyadan kopup, içsel zenginlikten ve tinsel özgürlükten oluşan bir dünyaya çekilebilmişlerdir. Daha zayıf bir bünyesi olan bazı tutukluların, kamp yaşamına, daha sağlam yapılı olanlardan daha iyi dayanabilmesi gibi görünürdeki bir çelişki ancak bu yolla açıklanabilir.”

‘Logos’u yani ‘anlam’ı merkez kavram olarak kabul eden bu yaklaşım, ‘anlam terapisi’ni temel metodu olarak kabul eder. Üçüncü Viyana ekolü kimliğiyle de şöhret kazanan bu psikoterapi ekolünün temel amacı, "anlam arzusunu" tatmin etmek; anlamlı bir hayatın var olmasına yardımcı olmak ve böylece modern insanı içine düştüğü çağın hastalığı olan "varoluşsal boşluktan" kurtararak hayatın yeniden anlamlandırılmasında önayak olmaktır (Bahadır, 2011). Logoterapi yaklaşımının daha doğru anlaşılması için logoterapinin temel kavramlarına değinmek gereklidir.

Logoterapi, bireylere anlamı yeniden keşfetmeleri konusunda rehberlik eder. Frankl’a (2015) göre insanın anlam arayışı, yaşamın temel bir güdüsüdür. Bu anlam eşsiz ve özel bir yapı göstermesi bakımından, sadece kişinin kendisi tarafından bulunabilir. Ayrıca hayatın anlamı insandan insana, gündün güne, saatten saate farklılık gösterebilmektedir. Yaşamın anlamının zaman ve bireye göre değişebildiği ancak hiçbir zaman yok olmadığı söylenebilir.

Logoterapi yaklaşımında anlam, merkezi bir yerde durmaktadır. Logoterapiyi kullanan ruh sağlığı uzmanları danışanlarına hayatın anlamının ne olduğunu bildiremezler ama bir anlamın var olduğunu; yaşamın o anlama sahip olduğunu; yaşamın her daim, tüm durumlarda anlamlı olduğunu pekâlâ gösterebilirler (Frankl, 2018: 11). Logoterapiye göre hayatın anlamı üç yoldan keşfedilebilir. Bunlar "bir eser yaratma ya da bir iş yapma; bir şey yaşama ya da bir insanla etkileşme; kaçınılmaz

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

acıya yönelik bir tavır geliştirme" şeklindedir (Frankl, 2015: 125). Buna göre bir veya birden fazla anlam keşfetme yolu ile kişi daha huzurlu ve sağlıklı bir yaşama kavuşabilmektedir. Steger ve arkadaşları (2006) hayatın anlamını deneyimlemenin, yaşamın farklı yönlerine yayılan tatmin ve memnuniyet duygularına yol açtığını ve hayatlarının anlamlı olduğunu hissedenlerin daha az depresif olduklarını ve hayatlarından daha fazla doyum hissettiklerini tespit etmişlerdir.

Afrikalı sığınmacılar ile yapılan bir çalışmada (Murphy ve ark., 2019) da benzer bir bulguya rastlanılmaktadır. Bu çalışmada uzatılmış sığınma süreci, iş gücüne girme yasağı ve kurumsallaşmış konutta ikamet etmenin sığınmacıların öz-yeterlik, amaç, değer ve aidiyet duygusu gibi hayatta anlam kazanabilecekleri çeşitli kaynakları aşındırdığı bulunmuştur. Çalışmada hayattaki tüm anlam türlerinin kümülatif bir erozyonunun yaşanması, sığınmacıların göç sonrası anlamsız bir yaşam sürdürmelerine neden olabileceği ve dolayısıyla psikolojik sağlıklarını azaltabileceği tespit edilmiştir.

Yaşamın anlamı acıya yönelik bir tavır geliştirme ile keşfedilebilir. Shantall (1999) Holokost'ta acı çekme deneyimi üzerine yaptığı çalışmasında Holokost kurbanları arasında trajedi, keder ve acı karşısında yaşamın nasıl anlamlı bir şekilde deneyimlenebileceğini anlamayı ve araştırmayı amaçlamıştır. Nazi döneminde aşırı zulüm ve her türlü kötü uygulama yapılmış, ancak her şeye rağmen birçok Holokost kurbanı hayatlarına devam edebilmiştir. Bu çalışmanın bulgularına göre hayatta kalanlar, pes etmeyi reddettilerinde, koşullarının zorluklarının üzerinde yükselmekte ısrar ettiklerinde, insancıl değerlere tutunduklarında ve acı çekmede anlam bulduklarında kötülüğün üstesinden geldiklerini ifade etmişlerdir. Mültecilerin de benzer yaşamları deneyimlemeleri acı karşısında anlamı tekrardan inşa etme durumlarını gündeme getirebilir. Başka bir nitel çalışmada (Abbasi, 2019) acı ile anlam fenomenini araştırmak için şu araştırma soruları kullanılmıştır: Yaşam; trajedi, keder ve ıstırap karşısında hâlâ anlamlı olarak deneyimlenebilir mi? Öyleyse, yetişkin Iraklı mülteciler acılarının ardından nasıl bir anlam ve umut yaşıyorlar? Acı çekmekten olumlu bir şey çıkabilir mi? Bu sorulara verilen cevaplar, mültecilerin acıda bir anlam bulabildiklerini ortaya koymaktadır.

Güvenilmez hayat koşulları ve geleceğe dair şüphe, yüksek travma geçirmiş mültecilerin ek psikolojik travma yaşamalarına neden olmaktadır. Bu şekilde travma, mültecilerin varoluşsal bileşenine merkezi bir saldırı haline gelebilmektedir (Abbasi, 2019). Mülteciler zor ve acı verici koşullar altında anlam bulmayı ve deneyimlemeyi başarabilirlerse, o zaman hayatlarını yeni bir anlam yapısı bağlamında yeniden kurabilirler. Travmadan kurtulanlar acı çekmeye neden olan kaçınılmaz durumlarla karşılaştıklarında, anlam keşfetmeye ve gerçekleştirmeye zorlanırlar. Böylece, başlarına gelenleri anlamaya ve en iyisini yapmaya gayret ederler. Bu tür çabalar, acı çekmek karşısında eylemlerini ve tutumlarını sorumlu bir şekilde seçme özgürlüklerine dayanmaktadır. Travma mağdurları arasında acı çekmek yaşamda varoluş, perspektif, amaç ve anlam hakkında sorular uyandırabilir.

Logoterapi yaklaşımında kişinin doğasında bulunan anlam isteminin bazı nedenlerden dolayı engellenebileceği düşüncesi bulunmaktadır. Anlam arzusunun çeşitli nedenlerle engellenme durumuna, varoluşsal engellenme denir. Noöjenik nevroz da varoluşsal engellenmenin yol açtığı özel bir nevroz türüdür (Frankl, 2015). Noöjenik nevroz, logoterapide oldukça fazla kullanılan bir kavramdır. Noöjenik kavramı, noö= spirit=manevi kavramından türetilmiştir. Noöjenik nevroz, itkilerle içgüdüler arasındaki çatışmalardan kaynaklanmayıp, daha çok varoluşsal sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bu sorunların nedeni varoluşsal engellenmedir (Frankl, 2007).

Bu engellenme neticesinde boşluk ve umutsuzluk yaşanabilir. Varoluşsal boşluk (vakum) sonucunda, bu boşluğu doldurmak için aşırı cinsel istem, para istemi ve aşırı mesleki (çalışma) faaliyetler birer araç haline gelir (Frankl, 2015). Ancak bu boşluk nihayet doldurulmayarak nevrotik

üçlü olarak adlandırılan saldırganlık, madde bağımlılığı ve depresyon semptomları kendini gösterir (Frankl, 2018). İnsanlar yaşamlarındaki varoluşsal boşluğu doldurmak için bağımlılık, kompülsiyon ve fobiler gibi kişiye zarar veren süreçlere girebilirler (Deurzen ve Baker, 2017: 53).

İnsanın acısı terapinin bir hedefi olabilir. Logoterapi yaklaşımı da bu acı ile yüzleşmeyi ve bu acıyla baş etmeyi sağlamaya çalışan bir yaklaşımdır. Romanlar insan acısına göndermeler yapar ve *Ağabey* romanı da göçmen bireylerin acısına, tutunamamalarına ve yer-yurt sorunlarına odaklanmaktadır. Bu açıdan logoterapinin temel kavramları olan anlam ve anlamsızlık, varoluşsal engelleme ve boşluk ile romanı incelemek göçün farklı bir yönünü görmeyi sağlayacaktır.

Ağabey Romanı ve Mülteci Edebiyatı

Çalışmanın amacı bağlamında Mahir Güven'in *Ağabey* romanı incelenmiştir. Güncel meselelerin Suriye iç savaşından, Fransa'nın gettolarına uzanan bir yelpazede ele alındığı roman, bir "kara anlatı" olarak değerlendirilebilir (Altunkaya, 2020). *Ağabey* romanı bir mülteci edebiyatı klasiği olarak gösterilebilir. Mülteci edebiyatında genellikle göç öncesi dayanılmaz hayat şartları, göç sırasında ne tür sıkıntılar çekildiği, gidilen ülkelerde nasıl bir hayatla karşılaşıldığı ve göçmenlerin terk etmek zorunda kaldıkları topraklarına karşı neler hissettikleri işlenmektedir (Demir, 2019).

Mülteci edebiyatı türünde yazılmış eserlerde ele alınan birtakım ortak noktalar olan yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği hakkı, yasa karşısında eşitlik olgusu, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün bulunması, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele görmeme hakkı, beslenme, giyim, konut, eğitim ve tıbbi bakım hakkı (Pekparlatır ve Eminoğlu, 2019) gibi konulara *Ağabey* romanında da rastlanmaktadır.

Ağabey romanı Paris şehrinin banliyölerinde ve Suriye'de geçen, biri taksi şoförü diğeri hemşire olan yarı Suriyeli yarı Fransız iki erkek kardeş üzerine kurgulanmış bir romandır. Roman iki erkek kardeşin gözünden anlatılırken okuru bir aile hikâyesine ortak etmektedir. Bunun yanında okuru laiklik, İslamafobi, göçmenler, işsizlik, prekarya gibi güncel tartışma konularının etrafında dönen hikâyesiyle belli başlı siyasi tartışmaların da içine çekmektedir. *Ağabey* romanı; Ağabey ve Kardeş başlıklarıyla 41 parçaya bölünmüş ve epilog bölümüyle son bulan bir kurguyla ilerlemektedir. Her bölüm ağabeyin ya da kardeşin bakış açısıyla kaleme alınmıştır.

Yöntem

Bu çalışma, *Ağabey* romanının logoterapinin anlam, anlamsızlık, varoluşsal boşluk ve engelleme kavramları ve görüşleriyle analiz edildiği bir çalışmadır. Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmış ayrıca betimsel ve kategorisel analiz teknikleri kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Doküman incelemesi, yazılı kaynakların veya görsel kaynakların analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Çalışmanın veri analizine başlamadan önce benzer çalışmalardan (Söner, 2020; Yıldız, 2020) analiz kısımları incelenmiş ve analiz yöntemi olarak betimsel ve kategorik analiz teknikleri tercih edilmiştir. Verilerin analizinde kitapta yer alan içeriklerin önceden belirlenen alt kategoriler aracılığıyla gruplandırılması şeklinde yapılan 'kategorisel analiz' yöntemi kullanılmıştır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Bu araştırmanın kategorileri logoterapinin temel kavramlarından oluşmaktadır. Oluşturulan bu kategoriler ise alan yazında yer alan kitap ve makaleler incelenerek belirlenmiştir. Ayrıca betimsel analiz de kullanılmıştır. Bu analizde veriler düzenlenerek ve yorumlanarak okuyucuya sunulmaktadır. Ayrıca sistematik ve açık bir biçimde betimlenen veriler açıklanır, yorumlanır, neden sonuç ilişkileri irdelenir ve sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu amaçla öncelikli olarak araştırmacılar romanı 2 defa okumuş daha sonra logoterapinin temel

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

kavramlarıyla analiz edilebileceği düşünülen genel ifadelerin ve karakter özelliklerinin alıntıları belirlenmiştir. Alıntıların hangi kavramlarla açıklanabileceği değerlendirilmiş ve uygun görülen biçimde analizler yapılmıştır.

Bu çalışmada geçerlilik için inandırıcılık ve aktarılabirlik kullanılmıştır. İnandırıcılık bağlamında meslektaş teyidi/uzman incelemesine, aktarılabirlik bağlamında ise katılımcılardan doğrudan alıntılara yer verilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). İnandırıcılık açısından kitabı okuyan ve logoterapi alanında yetkin iki uzman, araştırmacılarla birlikte değerlendirme toplantıları yapmıştır. Bu toplantılarda araştırmacılar tüm süreci uzmanlara ifade etmiş ve uzmanlar da ifade edilen süreçlerin uygunluğuna ilişkin geri bildirimlerde bulunmuştur. Aktarılabirlik açısından elde edilen veriler mümkün olduğunca betimlenmeye çalışılmış, ortaya çıkan kavram ve temalar doğrultusunda katılımcıların ifadelerine sadık kalınmıştır.

Güvenirlilik açısından ilk olarak kitaptan elde edilen veriler doğrudan alıntılar yoluyla verilmiştir. İkinci olarak veriler üzerinden araştırmacılar veri analizi süresince fikir alışverişinde bulunmuş, ortak temalar oluşturulmuştur. Üçüncü olarak elde edilen sonuçlar, nitel araştırma alanında uzman bir öğretim üyesi tarafından incelenmiş ve gerekli düzeltmeler yapılarak tekrar uzman onayından geçmiştir.

Araştırmacıların Rolü

Mevcut çalışmada araştırmacılar, logoterapist olarak danışan görmenin avantajlarını araştırma sürecinde kullanmıştır. Ayrıca başlıca yazarın göç ile ilgili akademik çalışmaları bulunmaktadır. Çalışma boyunca araştırmacılar sahip oldukları bilgi ve birikimlerini kullanabilmişlerdir. Nitel araştırmaların veri analizinin özneliği özelliği ile araştırmacılar kendi yorumlarını bulguların değerlendirmesi kısmında vermişlerdir. Araştırma süreci titiz bir şekilde yürütülmeye çalışmıştır.

Bulgular ve Değerlendirme

Roman, her biri göç ve anlam kaybı yaşamış ve bundan dolayı varoluşsal engellenme yaşamakta olan ve varoluşsal boşluğun yarattığı iç sıkıntısına kapılmış karakterlerin hikâyeleri etrafında örülmüştür: Anne, baba, babaanne, ağabey ve kardeş. Bu kişiler, yeni koşullarına bir türlü tutunamamakta ve sürekliliği olan bir anlam dünyası kurmakta zorlanmaktadır. Bu bölümde, roman kişileri “Göç ve Anlam Kaybı”, “Varoluşsal Engellenme ve Varoluşsal Boşluk” ve “Bir Anlam Dünyası Oluşturma” temaları etrafında incelenecektir.

Göç ve Anlam Kaybı

Mülteciler anavatanlarını terk etmek zorunda kalırlar ve büyük bir şiddet ve kayıp yaşarlar. İnanç ve hedefleri tahrip eden ve onların daha önce hayata anlam ve amaç vermelerini sağlayan şeylerin çoğunu kaybetmelerine yol açan kayıplardan muzdariptirler.

Romanın odağında baba tarafı ve baba tarafının kökeni vardır. Ancak anneden ve anneanneden de zaman zaman bahsedilmektedir. Anne Breton kökenli bir Fransızdır; yani o da göçmendir. Anneanne, Breton bölgesinden; Fransa'nın kuzeyindeki Saint-Malo şehrinden göç etmiştir. Bu bölge adını, Büyük Britanya'dan gelmiş olan Kelt halkı Bretonlardan almaktadır. Çok uzak geçmişte yaşanmış olsa da anne tarafında da göç vardır. Keltlerin anayurdu Ren Nehri boylarındadır. Göçle birlikte Avrupa'nın Britanya, İspanya, Portekiz ve İtalya gibi her bölgesine göç ederek yerleşmişlerdir (Kaya, 2012).

Mahir Güven, röportajında Fransızların yabancılarla ilişkisinin çok değişik olduğunu ve Fransa'ya son gelenlerin hep mağdur olduğunu söylemiştir. Romandaki anne karakterinin ırkı olan Bretonları ise “iç yabancılar” olarak tanımlamıştır:

“Dış yabancılardan” önce, burada “iç yabancılar” vardı: Bretonlar, Auvergneliler, Aveyronlular, Korsikalılar... Bunlar Paris’te ufak tefek işlerde çalışırlardı. O zamanki gazeteleri okuyunca, hep horlandıklarını görüyoruz. Daha sonra, İtalyanlar, Polonyalılar geldi, onlar iç yabancılardan rolünü üstlendiler. Ondan sonra, Fransa’nın eski sömürgelerinden, Fransız vatandaşı olan veya eskiden olan Fransız “yabancılar” geldi (Artı49, 2020).

Karakterlerden baba Suriye kökenlidir. Fransa’ya eğitim amacıyla gitmiş, orada tanıştığı bir kızla evlenmiş ve Fransa’ya yerleşmiştir. Babanın hikâyesi şöyledir: Fransa’da doktora programına kabul edilmiş ancak doktora yapamamıştır. Fransa’ya doktora yapmak için gelen ancak taksi şoförü olan bir kişidir. 18 yıl önce eşini kaybetmiş yapayalnız bir bireydir. Çok arkadaşı da yoktur. Baba hayatını kuşku ve korkuların zindanına tıkmış olarak tanımlamaktadır. Müslüman olmadığını ve komünist olduğunu söyleyerek kendini din dışı olarak konumlandırır.

Babaanne Zahiye karakteri Suriye savaşından sonra oğlunun yanına Fransa’ya göç eden yaşlı bir kadındır. Babaanne göçle beraber getirmiş olduğu kültürel ve dini sembelleri torunlarına aktarmak için elinden geleni yapar; ancak, bu durum da babanın tepkisini çeker:

Nenem bize memleket masalları ve dinî hikâyeler anlatarak Arapça öğretmeye çalışırdı. Bu da babamı delirtirdi. Annem dinlememizi ve günün birinde tüm bunları bilmekten memnuniyet duyacağımızı söylerdi. Babam bunların cadılık olduğunu söyleyip dururdu. Bizler de arada kalmış, ne yapacağımızı şaşırılmıştık... Namaz kılmayı, peygamberlerin yaşamından ve kutsal kitaptan hikâyeler öğrendik (Güven, 2020: 49).

Ağabeyin babası Suriyeli, annesi Fransız -bazen de Breton olduğunu düşünür- ve kendisi ikisinin arasında kalmış bir çocuktur. Bu açıdan kimlik bunalımı yaşamaktadır. İki kimlik arasında kalmanın en çarpıcı örneği ağabey ve kardeşin sünnet olmaması olarak gösterilebilir. Kimlik kargaşası ile ilgili fikrini ağabey şu şekilde dile getirir:

Evvelden Suriyeliden başka bir şey değildir. O Suriyeli, bizler de Mağribi, Suriyeli, bazen Fransız, arada bir de Breton, kiminle takıldığımıza göre değişiyordu. Gerçek hayatta, Suriye iç savaşına dek her şeyden önce banliyö varıştık. Ama savaştan beri herkes kendine Müslüman diyor (Güven, 2020: 27).

Omurga yok: Ne tam Fransız ne tam Suriyeli, ne tam yerli ne tam göçmen, ne Hıristiyan ne de Müslüman (Güven, 2020: 69).

Ayrıca ağabey, günümüz Fransa’sının atmosferine, göçmen mahallelerine ve dışlanmışlık psikolojisine ilişkin şu hususları dile getirir:

Aslına bakarsan bize Fransa’nın atıkları muamelesi yapmaları acayip kafamı bozuyor... Bir nevi enkaz kültürü. Hiçbir şeye saygımız yok çünkü saygı görmüyoruz. Yetişkinlik çağında anlarsın, yanarsın; vurarak, kırıp dökerek değil de sözlerle karşılık verebilecek donanıma erişmiş olursun. Ama genellikle çok geçtir (Güven, 2020: 36).

Dünya döner ama dengesi sabittir. Neden yaşıyoruz, onu merak ediyorum. Ota, toplumsal çatışmalara, dine kitlenip kalıyoruz hâlbuki her şeyden önce keyfini çıkarmak için buradayız yoksa Allah bizi yaratmaya niye zahmet etmiş olsun ki? (Güven, 2020: 99).

Göçmen bireyler göç ettikleri yerlerde kimlik bulanımı ve aidiyet problemi yaşayabilmektedirler. Göç öncesinde insanların belirli kimlikleri vardır; ancak göçle birlikte yeni çevrelerinden aldıkları mesajlarla kimliklerini, kim olduklarını, nereye ait olduklarını sorgulamaya başlamaktadır (İlgın ve Hacıhasanoğlu, 2010). Ağabey aidiyetin neden oluşmadığını, göçmenlik ve kimliksiz olma halini ise şu şekilde ifade etmektedir:

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

Burada her şey kör topal ilerler... Üstelik içinden olmadığında da tüm bunlarla bağlantıya geçebilmek kolay değildir. Antenini ayarlamak ya da dilinden anlamak ortamı çözmeye yetmez. Girdisini çıktısı anlayabilmen için bu ruhun derinliklerini hissedebilmen gerekir (Güven, 2020: 36).

Nasıl desem, bir türlü anlaşıyoruz onlarla. İnsan nereden geldiğini bilmeyince yolunu nasıl bulabilir ki? (Güven, 2020: 70).

Göç etmiş bireylerde hem yeni hem de eski ülkeden nefret etmek, sıklıkla suçluluk duygusuna karşı bir savunmadır (Akhtar, 2018: 72). Ağabeyin kendi öz yurdu Suriye için de Fransa için de nefret düşünceleri bulunmaktadır. Ağabey, Suriye ve öz topraklarından bahsederken öfke duymaktadır. Suriye'yi iyi bir şekilde anlatmaz hatta cehennem olarak nitelendirir. Ayrıca Suriye'yi kendi yaşamının bir cehennem yolculuğu olmasının bir başlangıcı olarak göstermektedir:

Bir cigara tüttürdü diye adamın kafasını uçurdıkları yere. Kutsal topraklara. Bizim semtte "Diyar-ı Şam" derler. Çoğu adını kaygıyla anar. Diğerleri ise –yani birkaç kişiyondan vevle söz eder. Normal insanların dünyasında ise "Suriye" derler, boşuk bir ses ve vahim bir ifadeyle, sanki cehennemden bahseder gibi (Güven, 2020: 11).

Suriye'yi hiç öz toprakları olarak görmemekte ve "babamın memleketi" olarak tanıtmaktadır. Kardeşinin Suriye'ye gitmesiyle birlikte ise Suriye'yi meczuplar ve dehşet kenti olarak tanımlamaktadır:

Ama kesinlikle deliler diyarına, savaşa, ölüm yoluna, belki çölde belki de elinde keleşle düşmüş, bir mezarlıkta ya da hâlâ hayatta belki, babasının memleketinde. İncil'in, televizyonun, internetin, meczupların memleketi, gerçekten ne olup bittiği tam anlaşılmasa da dehşetten akılları alan memlekette. Semtin çocuklarının deyimiyle Şam'da. Suriye'de yani... (Güven, 2020: 15).

Romanın diğer önemli karakteri ise kardeş Hakim'dir. Kardeş, genellikle ağabeyin aktarımlarıyla bazen de kendi yaşam deneyimlerini aktarması ile romanda yer bulur. "Hayatı nasıl yaşamalı?" sorusu kardeş için önemli bir sorudur ve ağabeyden farklı bir şekilde aranmıştır. Kardeş anlam arayışını küçük yaşlardan itibaren sürdürmektedir:

Kardeşim Mistik bir tipti o ve ilk mistik krizini de Bretonya'da, anneannemiz Mamie Malo'nun orada geçirmişti... Kardeşim anneannenin gazetesinin ve benim futbol dergimin üzerine bir dergi daha koydu, derginin adı Dinler Âlemi – Tanrı, Evren ve Sonsuzluk'tu. (Güven, 2020: 201).

Bireylerde yaşamı anlamlandırma arzusu bulunmaktadır. Ben kimim? Niye varım? Gibi sorular sorarak var olabilmeye çalışabilmektedirler. Göçmenlikle beraber gelen travmatize yaşantılar ve göç edilen bölgede tutunamama durumu kardeşe hayatın anlamını düşündürmüştür. Böylelikle kardeş yaşamının bir bölümünde "Hayatın anlamı nedir?" sorusuna, haksızlığa uğrayanlara yardım etmek amacıyla Suriye'ye giderek bir cevap bulmaya çalışır. Ayrıca kökleri olan Suriye'de insanların acı çekmesi ve yardıma muhtaç olmalarını düşünmesi de bu anlamlandırma sürecini ilerletmiştir:

Hangi masum bombaların altında can vermeyi hak ederdi ki? Ben onlara yardım etmek istiyordum. Allah bana bu topraklarda barış içinde büyümeyi, okula gitmeyi, bir işe, ebeveynlere, aileye sahip olmayı nasip etmişti. Hakiki işim ise Kuran'ın beyaz sayfasına kara harflerle yazılmıştı: "Tek bir insanı kurtaran, tüm insanlığı kurtarmış gibi olur," bana yolumu gösteren sure buydu... Başkalarının yaşamlarını iyileştirirken bir yandan kendimi de iyileştirmek (Güven, 2020: 56).

Kardeş ve ağabey karakterleri yetenekli kişilerdir ancak Fransa'da tutunamamışlardır. Annelerinin ölümü ile de tamamen rehbersiz kalmışlardır. İnsanın hayatta anlam istencini belirli bir yöne yönlendirebilmesi için örneğe, modele, rehber ihtiyacı vardır. Mülteciler, inançlarını ve

hedeflerini ihlal eden ve onları daha önce hayata anlam ve amaç veren şeylerin çoğundan mahrum bırakan hayal edilemez kayıplara maruz kalmaktadırlar (Henrickson ve ark., 2013). Gerek ağabey gerek kardeş rehbersizliği derinden yaşamaktadırlar. İyi bir hayat düzeni kurabilmek için ağabey, Polis Gwen'i; kardeş Doktor Naeem'i kendisine örnek almıştır. Ağabey ağır, riskli ve suç teşkil edecek işlerle uğraşarak Fransa'ya tutunmaya çalışmış ve polis memuru Gwen ona rehberlik hatta babalık yapmıştır. Gwen ona düzen fikri vermiştir. Çünkü rehbersiz kalmanın getirdiği kafa karışıklığının bir bedeli vardır. Ağabey suç işledikten sonra yakalanmış, hayatının elinden kayıp gideceğini düşünmüş ve düzen kurmak için bedel ödemek zorunda kalmış ve bu bedeli polisle iş birliği yaparak ödemiştir. Burada ağabeyin yaşadığı çatışmanın büyüklüğü ortadadır. Anlam arayışı bireyin yaşadığı koşullar yeterince iyi değilse varoluşsal engellenme yaşanmasına neden olabilmektedir. Birey varoluşsal engellenmeyle birlikte kendisine anlam veren bir dünya bulamamaktadır. Anlam yoksunluğu yaşayan birey -bu durum göçmen bireylerde köksüzlük ve aidiyetsizlik olarak görünür- anlam dünyasını onarmak için anlam istencini aktif etmeye çalışır. Varoluşsal boşlukla başa çıkma çabaları anlam arayışı ve anlam istenci ile birleşmektedir. Ama Ağabey romanında kardeşler bazı koşullardan dolayı anlam istencini canlandıramamışlardır.

Varoluşsal Engellenme ve Varoluşsal Boşluk

Göçün kendisi varoluşçu bağlamda insanın doğasında vardır. İnsan, mülteci biri gibi, anlamsız bir dünyaya atılmaktadır. Heidegger (2008) insanı dünyaya "fırlatılmış" bir varlık olarak tanımlar. İşte göç de buna benzer bir süreçtir. Göç metaforu üzerinden aslında insanların hepsinin bir göçmen olduğu ve varoluşsal engellenmenin yapısal bir mesele olduğu vurgusu yapılabilmektedir. Varoluşsal engelleme ve boşluk romanın farklı bölümlerinde yer almaktadır.

Romanda annenin ölümü aile için önemli bir kırılma noktasıdır. Romanın ilerleyen bölümlerinde anne asıl karakter olarak pek yer almaz; fakat ağabey, kardeş ve baba tarafından hep bir kayıp olarak anılır. Annenin bu yokluğu, varoluşsal engellenmenin ve varoluşsal boşluğun temsili halini almıştır. Anne karakteri, en baştan, engellenmişliğin ve bir özne olarak etki gücünden yoksunluğun temsili olmuştur.

Anne karakteri ile ilişkili anneanne karakteri Mamie Malo romanda aktif olarak yer almayan bir diğer karakterdir. Ağabey, anneannelerinin farklı olduğunu ve ortak yanlarının çok az olduğunu dile getirmiştir. Kendileri ile anne tarafında sanki kazanan kimlik baba tarafının kimliği olmuştur veya zaten başka şansları da olmamıştır. Anneanne ile bir aile ilişkisi olamamıştır ve sevgi bağı zayıf kalmıştır. Çünkü roman içerisinde torunlar ve anneanne sanki farklı dünyaların insanları olarak var olurlar. Torunlar göçmen anneanne ise Fransızdır. Tam olarak Fransız olmasa da anneanne bir iç yabancıdır torunlar ise dış yabancıdır ve ötekidirler.

Baba karakteri de göçle birlikte birçok kayıp yaşamıştır. Uğradığı bu kayıplar babada varoluşsal engellemeye yol açmış; bu da varoluşsal boşluğu genişletmiştir. Ancak baba bu boşluğu çerçöple doldurmaya çalışmıştır. Sahip olduğu kısıtlı bir içsel dünya ile bu boşluğu tam anlamıyla kendisine yardımcı olacak unsurlarla değil de daha çok günlük hayatın önemsiz unsurları ile doldurabilmiştir. Çünkü baba, göçle birlikte rehbersiz kalmış ve ikiye bölünmüştür.

Anlam istemi ve anlam arayışı teması, varoluşsal engellenme ve varoluşsal boşluk ile çok iç içe geçer. "Hayatı nasıl yaşamalı?" sorusu babanın varlığını sürekli meşgul etmektedir. Fransa'ya gelirken hayal ettiği hayat ile şimdi yaşadığı hayat birbirinden çok farklıdır.

Baba anlam arayışının bir parçası olarak göç etmiş ancak yeni bir anlam alanı kuramamıştır. Bunun kökeninde aidiyetin yani bu kişiyi içine alan bir toprağın olmayışı vardır. Sonunda Baba, varoluşsal engelleme yaşamış ve boşluğa düşmüştür. Şoförlüğe, eşi ile ilişkisine, kızgınlığa ve öfkesine tutunmaya çalışıyor ancak derin varoluşsal engellemeden kurtulamamıştır. Baba kendisine

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

göre hayatın anlamı ve amacını çizmeye çalışmakta ve çocuklarının da anca böyle mutlu olabileceğini düşünmektedir:

Sen ve senin kardeş hiç anlamıyor hayat. Öyle. Siz akıl olsa, ikiniz, benimle takıl, taksi küçük şirket, bir plaka, çalış yedi gün, yirmi dört saat, para biriktir, al iki plaka daha ve küçük bir durak, çalış hastane, sigorta. Sağ cep, sol cep para dolar (Güven, 2020: 35).

Ayrıca baba kökünden koparılmak ile birlikte ciddi problemler yaşamaktadır. Kendi kökeniyle bağlantıları kahve, müzik ve ülkesinin siyaseti ile kurmakta ve boşluğu bunlarla doldurmaya çalışmasına rağmen varoluşsal boşluk çok güçlüdür. Çünkü köksüzlük ciddi bir varoluşsal sorundur. Aslında hiç Fransız gibi olamamıştır veya uyum sağlayamamıştır. O her zaman bir yerlerde kendi özüdür. Ne dili tam konuşabilmiştir ne de Fransa hakkında çok bilgi alabilmiştir:

Siyasi sorunlardan ötürü Suriye'ye bir daha dönemedi. O da yemeklerle, kahveyle ve müzikle sanki köyündeymiş gibi takılıyor, memleket hatırasını yaşıyor. Hiç gurbetçilik triplerine takılmamıştır. Bu ülkenin tarihini, siyasetini, ekonomisini avucunun içi gibi bilir ama aslında Fransa'yı hiç anlamıyor. Buranın mükemmel bir ülke olduğunu, herkesin de akıllı olduğunu sanıyor (Güven, 2020: 28).

Emekliliğinde tekrardan vatanına dönmeyi hayal ederken Suriye savaşı başlamış ve hayalleri de suya düşmüştür. Bu da varoluşsal frustrasyonu arttırmış ve neticesinde boşluk, umutsuzluk ve üzüntü gerçekleşmiştir:

Her akşam önce Le Monde'u okur, sonra bir Lübnan gazetesi olan L'Orient-Le Joura geçer, en son da Suriye gazetelerini tarardı... Savaş pederin planlarının içine sıçmıştı. Emekliliğini memlekette geçirmenin hayalini kurardı o. Lazkiye'de, deniz kenarında, Kıbrıs'ın karşısında, ayak parmaklarını biraları kafaya dikerek ve memleketteki eski dostlarıyla dama oynayarak (Güven, 2020: 123).

Babanın hep gelecek üzerinden hayatını idame ettirmesi ve anı yaşayamaması ailesine ciddi zararlar vermiştir:

Ona demedim, kendimi tuttum ama hep onun suçu. Annem. Büyükannem. Kardeşim. Babam daima her işi tersinden yaptı, bizimle ilgilenmedi. Vaktini yaşamaktan çok hayatta kalmaya çabalayarak geçirdi, hep geleceğe hazırlandı ama asla içinde bulunduğu anın tadını çıkarmadı (Güven, 2020: 35).

Roman karakterleri varoluşsal engellemelerden kaynaklı "can sıkıntısı, bıkkınlık, zevk arayışı, değersizlik duygusu ve içsel boşluk duygusu" (Frankl, 2018) yaşamaktadırlar. Varoluşsal boşluğu doldurmak için aşırı cinsel istem, para istemi ve aşırı mesleki (çalışma) faaliyetlere yönelme oluşabilmektedir (Frankl, 2015). Varoluşsal boşluk anlamlı unsurlarla doldurulmadığında patolojik içerikler bu boşluğu doldurmaya başlar ve nevrotik süreçler kişiye hükmeder. Bu nevrotik süreçler, kolektif (kitle) düzeyde de yaşanabilir ve kolektif nevrozlara neden olabilir.

Babanın varoluşsal boşluğu doldurmaya çalışırken kullandığı meslek, para, emeklilik, vatanına dönme, çocuklarının kendisi gibi düşünmeleri vb. argümanları boşluğu kapatamamıştır. Babanın yaşadığı bu durum logoterapi literatüründe noöjenik nevroz kavramı ile açıklanabilir. Anlam isteminin engellenmesinden kaynaklanan noöjenik nevroz, logoterapinin özellikle odaklandığı bir nevrozdur. Noöjenik nevroz varoluşsal bir gelişim krizi içinde kişiye yol da gösterebilmektedir. Bazı durumlarda noöjenik nevroz, nitelikli, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmenin önündeki gizil bir engel ve çözümün içinden çıktığı bir durum olarak ifade edilebilir (Frankl, 2015).

Savaş ve göç travması babaaneyi varoluşsal olarak etkilemiştir. Mülteci olarak yaşayan göç ettirilmiş bireyler, yalnızca menşe ülkelerinden kaçmalarına neden olan deneyimden değil, aynı

zamanda yeni çevrelerine uyum sağlamaya çalıştıkları geniş zorluklardan dolayı travma sonrası tepkiler yaşamaktadır (Eiroá-Orosa ve ark., 2011). Hem savaşın yarattığı hem de göç edip her şeyi geride bırakmanın yaratmış olduğu etki babaannede şu şekilde görülmektedir:

Yaşlı Zahiye savaş yüzünden Suriye'den kalkıp buralara geldi. Ondan beridir de kafadan çatlak yani her şeyi karıştırıyor. Halep'in defalarca bombalanması, çatışmalar, ölümler, tüm yaşananlar onu delirtti, zavallım. Babam onu iyi bir huzurevine yerleştirdi (Güven, 2020: 31).

Savaş bizim eski toprağı kesinlikle hurdaya çıkarmıştı. Ne tek kelime ne de yüzünde bir ifade. Sadece gözleri oynuyor, çevresindeki dünyayı izliyordu. Onu hayatta neyin tuttuğunu bilmiyordum. Acaba yaşama sebebi neydi? (Güven, 2020, ss. 198-199).

Babaanne ileri yaşta zorunlu göçe maruz kalan bir karakterdir. Yaşlı göçmen olma durumunda farklı sorunlarla mücadele de başlar. Yeni arkadaşlar edinmede sıkıntı yaşama, bağımsızlığın sınırlanması, yeni dili öğrenememe, çocuklar ve torunların büyüklerini beğenmemesi, değersiz hissetme, yabancı hissettiğı topraklarda ölme ve gömülmenin derin üzüntüsü gibi sorunlar yaşayabilmektedirler (Akhtar, 2018). Babaannede de benzer süreçlerle birlikte hayata tamamen kopma seviyesine gelme durumu olduğunu söylemek mümkündür.

İki erkek kardeşin büyüğü Azad'tır. Romanı sürükleyen ağabey Azad'ın anlatımıdır. Ağabeyin roman dili olarak Paris'in sokak dili öne çıkmaktadır. Mizaha yatkın dili, alaycılığı, argosu ve küfürleriyle oluşan bir üsluba sahiptir. Kardeşi ile birlikte fakir, varoş sayılabilecek bir mahallede büyümüşlerdir. Okulu lise sonda terk etmiş ve üniversite okumaktan vazgeçmiştir.

Fransız ordusuna yazılıp Çad'a gidip asker olmuş ve şizofreni teşhisiyle zorunlu terhis ile ordudan atılmıştır. Fransa'ya döndüğünde ise yasal olmayan işlerle uğraşmıştır. Bir dönem sonra ise Uber şoförlüğüne başlamış ancak babasının hiç istemediğı rakip olarak gördüğü bir yerde çalıştığından dolayı eleştirilere maruz kalmıştır. Ağabey Uber şoförlüğü ile yeni bir dünyaya adım attığını ve hayata tutunabilmek için seçtiğı yolları anlatırken toplumsal olaylara, kendi güncel sorunlarına yönelik son derece çarpıcı yorumlar yapmaktadır:

Keyif daima nihai hedefim olmuştu ama önceleri hiç durup düşünmeden, bodoslama dalardım. Havada kapar, sonra da sonuçlarına katlanırdım. Sonrasında dökülüp saçılanları toplamak gerekirdi. Orduda bunun yüzünden sıcıp batırdım. Okulda da. Hayattan daha çok keyif alabilmek için onu bir düzene sokmak hevesi Gwen'le konuşmalarımdan doğdu. Zarboyla. O da bir zamanlar haydutun tekiymiş. Benden betermiş. Sonra ramo olmuş. Onun hikâyesi bana hayaller kurdurdu. Kendime bir amaç, inanmaya bir sebep buldum. Şeker gibi bir hayata kavuşmak... (Güven, 2020: 129).

Ağabey, mevcut koşullara adapte olmaya ve bir düzen kurmaya çalışır. Anlamı bunun içinde bulmaya çalışır. Hayata tutunabilmek ve hayatta anlam bulmak adına birçok yolu denemektedir. Böylelikle anlam ve var olma yolculuğı başlamıştır. Hayatın anlamı ve amacı üzerine sorguları ise kardeşin gitmesiyle daha fazla artmıştır:

Tek hakikat ölümdür. Gerisi bir dizi ayrıntıdan ibaret. Hayatta başınıza ne gelirse gelsin tüm yollar mezara çıkar. Bunu bir kez tespit ettikten sonra tek gereken kendine bir yaşama sebebi bulmak. Yaşam mı? Ölüme yaklaştıkça onunla senlibenli olmayı öğrendim. Aklım birindeyken diğeriyle kırıyorum. Her daim; diğeri it kanım, canım, kardeşim uzaklara, oraya; meczupların ve delilerin diyarına gittiğinden beri (Güven, 2020: 11).

Önce ananın karnı, sonra beşiğin, sonra odan, sonra okul, disko, araba, şirket, ev ve en sonunda? Tabut. Hep bir kutu (Güven, 2020: 92).

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

“Hayatı nasıl yaşamalı?” sorusu hem ağabeyin hem de kardeşin varlıklarını sürekli meşgul etmektedir. Viktor Frankl’ın “anlam istenci” ve “anlam arayışı” romanının ilk cümlesinden itibaren hem ağabey hem de kardeş için sürekli bir temadır. Bu tema, varoluşsal früstasyon ve varoluşsal boşluk ile iç içe geçmektedir.

Ağabey yaşadığı toprakları da her şeyin ters gittiği yerler olarak görmekte ve ait olmamanın yaratmış olduğu varoluşsal engellemeyi yoğun yaşamaktadır. Bazen kendini öldürmek istemekte ama pek de kolay olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte ölümünün bile temiz ve cesurca olmasını kendisine layık görmemektedir. Ölümünün kirli ve yavaş bir ölüm olması gerektiğini ifade etmektedir:

İyi hoş ama moruk (baba) ne yaparsa yapsın bizim buralarda dünyanın kendi ekseninden başka hiçbir çark düzgün dönmez. Bazen Tanrı olup dünyayı kurtarmak gelir içinden. Bazen de her şeyi si**p atmak isterim. Kendim de dâhil. O kadar kolay olsaydı pencereye çıkardım. Atlamak için. Ya da Bondy Banliyö İstasyonu’ndaki köprüye. Bu işi bir trenin altında bitireyim diye. Daha yavaş ve kirli (Güven, 2020: 12).

Annesinin kaybı ve yas durumunu ağabey halen yaşamaktadır. Annesinin ölümü ve kendilerini bırakması hâlâ içinde bir hüznün olarak yer almaktadır. Anneye yönelik yası, şefkat ve sevgi arayışı devam etmektedir. Ağabey genellikle karamsar bir dille konuşur fakat anneye söz gelince sevgi dili devreye girer. Onsuz yaşamının kolay olmadığını ifade etmektedir:

Her seferinde titriyor. Dudakları. O zaman ben de onsuz edebilmeye çalışıyorum. Onun kolları, elleri, kokusu, sesi olmadan. Ve yüzü ve tebessümleri ve saçlarımızda okşayışlarının yumuşaklığı olmadan. Yaşamak kolay değil. Bunu söylemek insanı acınası kılıyor ama utanmıyorum. Yüreğimde bu sıkıntıyı taşımadan yaşamayı tercih ederdim (Güven, 2020: 12).

Varoluşçu bakış açısından ölüm büyük öneme sahiptir. Ölüm aslında hayatı düzenleyen şeydir. Her şeyin gerçekleştiği zemin ve insan yaşamının en son noktasıdır. Kriz durumlarını, hayatlarımızın üzerine inşa edildiği veya hayatlarımızın gizlemeye çalıştığı ölüm ve hiçlikle uzlaşmanın bir fırsatı olarak görmek büyük bir ferahlama getirebilir (Deurzen ve Baker, 2017: 36). Ölüm anlam dolu bir şekilde hayatın parçasıdır, tıpkı insanın acısı gibi. Her ikisi de insanın hayatını anlamsız kılmak şöyle dursun, ona özellikle anlam kazandırır (Frankl, 2016). Annenin ölümü baba, kardeş ve ağabeyin hayatını etkileyen en önemli dönüm noktalarından biridir. Annenin ölümüyle birlikte ailenin geri kalanları bir rehber ve kendilerini Fransa’ya bağlayan en önemli bağın kaybı gerçekleşmiştir. Bu durum da ailenin her üyesinin yeni anlam dünyaları oluşturmalarına ve kimlik tartışmalarını daha yoğun yaşamalarına neden olabilmektedir. Bu anlamda ailenin her bireyinin nöjenik nevrozu farklı şekillerde yaşadıkları ifade edilebilir.

Kardeş de sürekli arayış içinde olmuştur. Ona da babası hiç rehberlik yapmamıştır. Anneanne bile küçük yaşlarda arayış içinde olan bu çocuğa sahip çıkamamıştır. Romanda kardeşin aile büyükleri tarafından görülmesi ve yönlendirilmesi ve ona sahip çıkılması gerçekleşmeyen idealler olarak kalır. Hastanedeki Naeem’i, kardeşi yönlendirmeye çalışır, “Doktor ol” der ama kardeş bununla özdeşleşemez. Göç çocuğu olmanın getirdiği varoluşsal boşluk kardeşi yutmuştur.

Göç, derin kayıpları beraberinde getiren bir olgudur. Bir yönden bireylerin alıştığı kültürel ve sosyal geleneklerden, dillerinden vazgeçmesini ve bir yönden de yeni ülke kültürünü, farklı siyasi meseleleri, yabancı bir dili, renksiz bayramları, tanınmayan kahramanları, ruhsal olarak edinilmemiş bir tarihi ve yabancı bir manzarayı getirmektedir (Akhtar, 2018: 3). Romandaki karakterlerinde yaşadıkları kayıplar yeni değişim fırsatları yaratmış ve karakterlerin kendilerini ifade edebilecekleri yeni yolları ortaya çıkarmıştır.

Bir Anlam Dünyası Oluşturma Çabası

Mültecilerin, geçmiş ve şimdiki deneyimlerinde anlam bulmak için başa çıkma kaynaklarını ve stratejilerini nasıl kullandıklarını keşfetmeyi amaçlayan bir çalışmada (Puvimanasinghe ve ark., 2014) (a) savaştan ve sürgünden kurtulmak, (b) topluma uyum sağlamak, (c) eve geri dönmek ve (d) dini inançlarla anlamayı sağlamak temaları ön plana çıkmıştır. Roman karakterlerinde de benzer anlam bulma çabalarının olduğu ifade edilebilir.

Baba, Suriye'den kaçır ve daha iyi olabileceğini düşündüğü Fransa'ya göç ederek yeni bir anlam oluşturmak ister. Ancak doktora yapacak kapasiteye sahipken taksi şoförü olur. Çünkü kendi toprağı olan Suriye bu bireyi içine alamamış, göç ettiği sonraki toprak olan Fransa da onu kabul edememiştir. Göç ettiği topraklara tutunmak için sürekli çabalamakta, dertlenmekte ve çok mücadele etmiş olmasına rağmen ulaşabildiği nokta ancak bu kadar olabilmektedir.

Anne karakteri romanda genç yaşta öldüğü sahne ile görünmektedir. Romanda bir karakter yani anne ölüyorsa roman okuyucuya bir şeyler söylemektedir. Temelde annenin ölümü, tutunamayacak kadar güçlü olmadığını göstermektedir. Anne göçmendir aslında. Bu göç 1000 yıl önce yapılmış olsa da etkisi ortaya bir şekilde çıkmaktadır. Göç, er ya da geç bireyleri hırpalar, yıpratır, hasta eder, zayıf düşürür ve hatta öldürebilir. Bu durumda romanda karşımıza çıkan ilk etkenlerden biri, göçün kişiyi yüzyıllar bile geçse etkileyeceği vurgusudur. Anne, koşullara etkisi olan bir özne olarak neredeyse hiç var olamamıştır. Bu durum onun erken ölümüyle temsil edilmektedir.

Babaannenin, göç ederkenki oğlu, gelini ve torunlarıyla daha iyi bir hayat arzusu, gelininin ölmesi ve oğlunun kendisini huzurevine göndermesiyle son bulmuştur. Artık savaşa maruz kalma hali babaannenin kaldıramayacağı bir ıstıraba dönüşmüştür. Mültecilerin gelecekları ve yaşam istikrarsızlıkları konusundaki belirsizlik deneyimlerinin önemli stres ve acılara neden olduğu ifade edilebilir. Mültecilerin yeniden yerleşim arayışı genellikle bir umut kaynağı ve belirsizlikle başa çıkmanın bir yolunu sunar ancak yeniden yerleşim başlı başına belirsizlik ile karakterize edilen bir süreçtir. Babaanne, göç ettiği yabancı bir kültürde ve ülkede, bir huzurevinde tek başına kalır ve orada ölümünü bekler.

Kardeş seçim, özgürlük ve sorumluluk kavramları üzerinde de durmaktadır. Ayrıca hayattaki anlamını başkalarına yardım ederek bulabileceğini ifade ederek sorgulamalarda bulunmaktadır:

Neyi aradığımı biliyordum ve orada neyle karşılaşacağım umurumda değildi. Bir kimlik kartındaki ad, soyadı, numara ve görevden ibaret olmak değil, başkalarının gözünde bir kişilik olmak istiyordum ve adaletin ve barışın hüküm sürdüğü yeni bir dünya inşa etmek istiyordum (Güven, 2020: 57).

Kardeşin gidiş düşüncesi annesini kaybettiği gün başlamıştır. Yani, bir acıda farklı bir anlam bulma çabasında olduğunu ifade edebiliriz. Frankl (2015), insanların acı ve kayıpları yoluyla bir anlam ve amaç duygusu bulma kapasitesine sahip olduğuna inanıyordu. Acının ardından anlam bulmak, insanın hayatı yaşama ve ıstırapla başa çıkma iradesini güçlendirebilir.

Shantall'ın (1999) Holocaust'ta acı çekme deneyimi üzerine yaptığı çalışmasına benzer olarak roman kahramanlarının da trajedi, keder ve acı karşısında hayatın anlamını bir şekilde deneyimleyebildiği ifade edilebilir. Soykırımdan kurtulanlar, mülteciler gibi, vatanlarını terk etmek zorunda kalmış kişilerdir. Benzer olarak Iraklı mültecilerin acı karşısında nasıl anlam kazandıkları ve umutlarını koruyabildiklerini inceleyen bir çalışmada, katılımcılar arasında hayattaki anlam ve amaç deneyiminin, güvenli bir çevrede ve dünyada yaşamayı, iyi bir nesil yetiştirmeyi, iyi bir üne ve nüfusa sahip bir insan olmayı ve insan özgürlüğüne saygı göstermeyi içerdiğini göstermektedir

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

(Abbasi, 2019). Roman karakterlerinde de acıdan anlam bulma yönünde benzer çabaların ön plana çıktığı ama bir kısmının işe yaramadığı veya kullanılmadığı ifade edilebilir.

Ağabeyin bir editör ile karşılaşmasının hayatının seyrini değiştirdiği ve kardeşinin kaybindan dolayı yaşadığı acıda farklı bir anlam dünyası oluşturduğu görülmektedir. Editörle yaptığı görüşme sonrası arkadaşlıkları gelişir ve editör ağabeye bir şeyler yazmasını söyler. Yazı yazma ağabeyin dünyasında yeni bir pencere açar bu pencere daha çok yaratıcılıkla ilişkilidir. Anlamın yaratıcılıkta bulunma süreci ağabey için başlamıştır:

Hikâyenin ilgimi çektiğini gören adam kitabı bana hediye etti... Editör, yeni bir meslek keşfediyordum. Yolculuk boyunca o bana yaptığı işi anlattı, ben de kendi işimden bahsettim... Bazen tek bir söz, çoğunlukla birkaç satır, bazen de sayfalarca. Beni bu besliyor. Kâğıdı dolduruyorum, aklıma ne gelirse, gelişigüzel. Gelişine. Canlı canlı. Açık yürekle. Önemli olan iyi yazmak değil, bir şekilde yazmak... Azad derler bana. Adım bu. Bizim dilde özgür demek. Özgürüm, evet... (Güven, 2020: 252).

Ağabey, hepsinin, bütün ailenin başına gelen göç ve bağlantılı felaketleri yazıya, hikâyeye dönüştürerek kendisine yeni bir anlam dünyası inşa etme yolunu bulmuştur. Kardeş, memleketindeki savaşa duyarsız kalamadığı için Suriye'ye gider ve oradaki ortamı anlatmaya başlar. Ayrıca kardeşte köklerine bir dönüş fırsatı ve kimlik arayışı da görülmektedir. Kardeşin köken ülkesinde savaşta bir kimlik kazanma çabası ve nihayet "ben de birisi oldum" deme arzusu, göçmen bir gencin bireysel varoluşunun geçtiği aşamaları da çok çarpıcı bir şekilde vurgulamaktadır:

Sınıra yaklaştığımızda bizim memleketin bayrağını gördüm. Ağlayasım geldi. Bir ömürlük düş. Ezelî bir düş. Ninemiz ve onun masallarından, emmimizin masallarından, küçük Tadmur şehrimizin, mirasımız Palmyra'nın hikâyelerinden beri. Tarihimiz, köklerimiz... İlk kez hayallerimden biri gerçek oluyordu. Bayrağı geçtik (Güven, 2020: 68).

Fransız mahallesinden geçmeyi severdim. Dilimi duymak iyi gelirdi... Fransızları ânında tanıyordun... Ne zaman iki laf etsen El-Bab'da ne aradığımı sorarlardı. Soruyu geçiştirirdim... İşin gerçeği, Diyar-ı Şam'da kalmış olanlar halkın en barzo kesimiydi, gidebilecek ne imkânı ne arabası ne parası ne de yurtdışında akrabası olanlar (Güven, 2020: 211).

Logoterapiye göre her insanın yaşamını sürdürmesini sağlayan bir amacı veya görevi vardır. Roman karakterlerinden ağabey ve kardeşin de kendini adayacağı bir anlamı aradığı görülmektedir. Romanın sonunda kardeşin Suriye'de olduğu ve orada kendine yeni bir hayat kurduğu sonucuna varıyoruz. Aile içinde manevi açıdan en çok sorgulama içine girmiş olan aile üyesi hayatının anlamı sorusunu kendi ait olduğu kültüre dönmekte bulmuştur.

Sonuç

Göç süreci, yabancılaşma ve tecrit duygularını, durumsal krizleri, kimlik duygusu kaybını ve anlam kaybını tetikleyebilmektedir. Zorunlu göç yaşayan bireylerde temel olarak var olan anlam istenci, anlam arayışını doğurmaktadır. Bu çalışmada Viktor Frankl'ın varoluşçu analiz ve logoterapi kavram seti kullanılarak göç olgusu Güven'in *Ağabey* romanı bağlamında incelenmiştir. Bu bağlamda Frankl'ın anlam istenci, anlam arayışı ve varoluşsal engellenme gibi temel kavramları roman incelemesinde yol gösterici olmuştur.

Bireyler, yaşamın belirli şartları içinde bulunarak, bu koşullarla başa çıkmak zorunda kalmaktadırlar. Hayata bu şekilde başlamak, kaçınılmaz olarak zorluklarla ve hayal kırıklıklarıyla karşılaşmayı içermektedir. Bu durum, bireyin yaşam yolculuğunun temel teması olarak karşımıza çıkar; zira hayata başlama süreci, devam etme çabalarıyla varoluşsal engellere takılma ve varoluşsal boşluğa düşme arasında gidip gelebilmektedir. Eksik koşullar içinde bulunma, kaçınılmaz zorluklarla yüzleşme, varoluşsal engellerle başa çıkma, varoluşsal boşluğa düşme ve anlam arayışında kararlar alma, aslında hayatın bir parçası olarak kabul edilebilir. Bu yol da, kaçınılmaz olarak, acı ve suçluluk içeren bir yol olabilmektedir. Ancak Frankl'ın belirttiği kişinin acıyla olan ilişki durumu, mazoşist bir tutumdan ziyade acıyı anlamlandırmaya çalışarak acıyı azaltmaya çalışma olmalıdır. Tüm bu süreçler *Ağabey* romanının temel karakterlerinde tespit edilebilir. Her bir karakterin yaşamakta olduğu varoluşsal engellenmenin kaynağında köken, aidiyet, kimlik sorunu bulunmaktadır.

Roman, göç etmiş karakterlerin varoluşsal engellenme yaşayabildiğini, varoluşsal boşluğun içlerinde çok açıldığını ve bunun için anlam unsurlarıyla doldurmanın zor olduğunu belirtmektedir. Anlam unsurlarını bulmanın zorluklarının kişileri kendilerini daha derin çatışmalara sürükleyen yollara ittiğini belirtmektedir.

Romanda, bireylerin hem göç durumları hem de Fransa'da tutunamamalarının sonucu olarak travmatize halde oldukları ve içlerindeki varoluşsal boşluğun dışsal gerçeklikler tarafından hiçbir şekilde doldurulamadığı vurgulanır. Karakterler hep eksik ve mutsuzdurlar. Anlam istençleri işlememektedir. Çünkü sosyal koşullar ve etkileri buna izin vermemektedir. Anne hasta ve ölmektedir, baba tutunamamaktadır, çocukları ise hayatta rehbersiz kalmış haldedir. Varoluşsal boşluk aile fertlerinin hepsinde büyümekte ve bu boşluk kapatılamamaktadır.

Romanda hep burukluklar, noksanlıklar ve eğerler vardır. “Ne kadar iyi olursan ol sistem sana öyle davranıyor” ve “Sen iyi bir insan olmayı istesen bile olamıyorsun” söylemleri vardır ve bu söylemler varoluşsal boşluğu doldurma çabalarını engellemektedir. Anlam istenci ve sonucunda ortaya çıkan anlam arayışı roman karakterlerinde temel motivasyondur. Anlam dünyalarını örmeye çalışmakta ancak hep bir eksiklik ve boşluk bulunmaktadır. Boşlukları kapatmak için yaptıkları yamalar çabucak sökülmeğe başlar. Hep yama yapmaya çalışırlar ama yamalar çoğu zaman tutmaz. Her bir karakter anlam dünyasını oluşturmaya çalışır ama hep bir terslik çıkar ve bir şeyler hep eksik kalır.

Sonuç olarak roman, her biri varoluşsal engellenme yaşamakta olan ve varoluşsal boşluğun yarattığı iç sıkıntılara kapılmış olan karakterlerin hikâyeleri etrafında örülmüştür. Ayrıca göç deneyiminin doğurduğu içsel deneyimler ile logoterapinin kavramlarının uyduğu ve *Ağabey* romanının logoterapinin anlam istenci, varoluşsal engelleme ve boşluk kavramları ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Logoterapi ve Göç: Ağabey Romanı Üzerine Bir İnceleme

Kaynakça

- Abbasi, R. I. (2019). *The experience of meaning and purpose in life among adult Iraqi Refugees in Jordan: A qualitative study* [Doktora tezi, Liberty Üniversitesi]. <https://digitalcommons.liberty.edu/doctoral/2003/>
- Akhtar, S. (2018). *Göç ve kimlik: Kargaşa, sağaltım ve dönüşüm*. Sfenks Kitap.
- Altunkaya, N. (2020). Bir iç savaş romanı: Ağabey, <https://www.birgun.net/haber/bir-ic-savas-romani-agabey-305911> adresinden 2 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.
- Artı49. (2020, 20 Ağustos). Mahir Güven: Avrupa'nın büyük dillerini şaşırtan bir öfke yazarı <https://www.arti49.com/mahir-guven-avrupanin-buyuk-dillerini-sasirtan-bir-ofke-yazari-2346026h.htm> adresinden 2 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.
- Bahadır, A. (2011). *İnsanın anlam arayışı ve din: Logoterapik bir araştırma*. İnsan Yayınları.
- Bartram, D., Poros, M. V. ve Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar*. Hece Yayınları.
- Basma, D. ve Gibbons, M. M. (2016). The anguish of freedom: Using an existential approach with Arab immigrants. *The Journal of Humanistic Counseling*, 55, 151–162. <https://doi.org/10.1002/johc.12031>
- Bilgili, H. ve Voltan-Acar, N. (2017). Martin Eden romanının varoluşçu terapinin temel kavramları açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 491-500.
- Bilgin, O. ve Sarıcı, H. (2018). Türk arabesk müziğinin varoluşçu terapinin temel kavramları açısından incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 7(3).
- Bhugra, D. ve Arya, P. (2005). Ethnic density, cultural congruity and mental illness in migrants. *International Review of Psychiatry*, 17(2), 133–137.
- Demir, E. (2019). Türk ve Arap romanları perspektifinde Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar. *İstem*, 17(34), 403-420. <https://doi.org/10.31591/istem.570268>.
- Derluyn, I. ve Broekaert, E. (2007). Different perspectives on emotional and behavioural problems in unaccompanied refugee children and adolescents. *Ethnicity and Health*, 12(2), 141-162. <https://doi.org/10.1080/13557850601002296>.
- Deurzen, E. V. ve Arnold-Baker, C. (2017). *İnsan meselelerine varoluşçu bakışlar* (F. J. İçöz, Çev.). Pan Yayıncılık-Aletheia Kitap.
- Eiroá Orosa, F. J., Brune, M., Huter, K., Fischer-Ortman, J. ve Haasen, C. (2011). *Traumatology*, 17(1) 1–7. <https://doi.org/10.1177/1534765609358468>
- Frankl, V. (2007). *Duyulmayan anlam çılgılığı: Psikoterapi ve hümanizm*. Öteki Yayınevi.
- Frankl, V. (2015). *İnsanın anlam arayışı*. Okuyan Us Yayınları.
- Frankl, V. (2016). *Hayatın anlamı ve psikoterapi*. Say Yayınları.
- Frankl, V. (2018). *Anlam istenci Logoterapinin temelleri ve Logoterapi uygulamaları*. Öteki Yayınevi.
- Güven, M. (2020). *Ağabey*. Can Yayınları
- Haskan-Avcı, Ö. ve Voltan-Acar, N. (2014). Elif Şafak'ın "Aşk" adlı eserinin Asya ve Doğu terapileri açısından değerlendirilmesi. *The Journal of International Social Research*, 7(29), 458-470.
- Heidegger, M. (2008). *Varlık ve zaman*. Agora Kitaplığı.

- Henrickson, M., Brown, D., Fouché, C., Poindexter, C. ve Scott, K. (2013). 'Just talking about it opens your heart': Meaning-making among black African migrants and refugees living with HIV. *Culture, Health & Sexuality*, 15(8), 910-923. <https://doi.org/10.1080/13691058.2013.790076>
- İlgin, C. ve Hacıhasanoğlu, O. (2006). Göç – aidiyet ilişkisinin belirlenmesi için model: Berlin / Kreuzberg örneği, *İTÜ Dergisi*, 5(2), 59-70.
- Kaya, M. A. (2012). Keltlerin Anadolu'ya göçü: Göç nedenleri, yolları ve ilk on yıl. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 10(13), 1-16.
- Macduff, S., Grodin, M. A. ve Gardiner, P. (2011). The use of complementary and alternative medicine among refugees: A systemic review. *Journal of Immigrant Minority Health*, 13, 585-599. <https://doi.org/10.1007/s10903-010-9318-8>
- Murphy, R., Keogh, B. ve Higgins, A. (2019). Erosion of meaning in Life: African asylum seekers' experiences of seeking asylum in Ireland. *Journal of Refugee Studies*, 32(2), 278-301. <https://doi.org/10.1093/jrs/fey027>
- Pekparlatır, S. ve Eminoğlu, A. (2019). Suriyeli kadın yazar İbtisâm Tireysi'nin Mudunu'l-Yemâm adlı romanının mülteci edebiyatı açısından değerlendirilmesi. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 19(2), 681-692.
- Puvimanasinghe, T., Denson, L. A., Augoustinos, M. ve Somasundaram, D. (2014). 'Giving back to society what society gave us': Altruism, coping, and meaning making by two refugee communities in South Australia. *Australian Psychologist*, 49(5), 313-321.
- Shantall, T. (1999). The experience of meaning in suffering among Holocaust survivors. *Journal of Humanistic Psychology*, 39(3), 96-124. doi:10.1177/0022167899393009
- Song, J. M., Min, J. A., Huh, H. J. ve Chae, J. H. (2016). Types of childhood trauma and spirituality in adult patients with depressive disorders. *Comprehensive Psychiatry*, 69, 11-19. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2016.04>
- Söner, O. (2020). 'Babam Cemil Meriç' kitabının varoluşsal psikolojinin temel kavramları açısından incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49, 261-284
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S. ve Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0167.53.1.80>
- Taşdemir Yiğitoğlu, G., Akbaş, E. ve Çunkuş, N. (2021). Mizaç özelliklerine göre hemşirelik öğrencilerinde yaşamın anlamının belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 12(3), 254-262.
- Tuna, S. (2013). *Türk masallarının varoluşçuluk açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi].
- Weinstein, N., Khabbaz, F. ve Legate, N. (2016). Enhancing need satisfaction to reduce psychological distress in Syrian refugees. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 84(7), 645-650. <https://doi.org/10.1037/ccp0000095>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, Y. (2020). 'Amerikan Güzeli' filminin Akılcı Duygusal Davranışçı Terapi ve Bilişsel Terapi'nin bazı kavram ve görüşleri açısından incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1): 219-232.